

DE MUNTEN VAN HET GRAAFSCHAP VLAANDEREN voor en na 1302

A. Haeck

De hier behandelde periode situeert zich tussen het begin van de regering van Gwijde van Dampierre (1280) en het einde van de regering van Robrecht van Bethune (1322). Als scharnierjaar springt 1302 naar voor, dat voor Vlaanderen niet enkel een markant jaar was op geschiedkundig en sociaal gebied, maar eveneens op numismatisch vlak.

Amper 20 tot 30 jaar voordien worden in de ons omringende landen, onder druk van de groei en de internationalisering van de handel, volgende numismatische hervormingen doorgevoerd:

- In Engeland wordt in 1247 een zilvermunt met een hoog (en vooral constant) zilveragehalte ingevoerd, de *Long-Cross Penny*. Deze wordt onmiddellijk in de handel als internationale munt aanvaard en wordt weldra in gans Europa (behalve in Frankrijk) nagebootst.
- Te Firenze wordt in 1252-1253 voor het eerst sedert de Romeinse Tijd, een munt van zuiver goud uitgegeven met een gewicht van 3,53 g.
- In Frankrijk zal Lodewijk IX in 1266 overgaan tot het slaan van een zware zilvermunt, de "*gros tournois*" of Tourse groot met een massa van 4,66 g, een gehalte van 23/24 (het zogenaamde koningszilver) en een waarde van 12 Tourse denieren.

Vlaanderen kende vooreerst nog steeds de stedelijke muntslag van de kleine denieren, die nog werden geslagen te Brugge, Cassel, Gent, Ieper, Kortrijk, Oostende en Rijsel. De laatste vertegenwoordigers ervan zijn de kleine denier met de schelpen (G.61) van 1290-95 (zes zeer goed bewaarde exemplaren aanwezig in de vondst van Brugge 1848, daterend van 1295) en de denier met ROB 'T (G.182) toe te schrijven aan Robrecht van Bethune als administrator van het graafschap tijdens de eerste evangenschap van Gwijde van Dampierre (sept. 1294 - maart 1295). De muntslag ervan zal ophouden in de allerlaatste jaren van de 13de eeuw, omdat ze eigenlijk onpraktisch in het gebruik geworden waren na de invoering van de hoger vermelde grotere munten. We durven zelfs vooropstellen dat de laatste kleine denieren in Vlaanderen nog vóór mei 1300 (annexatie van het graafschap bij Frankrijk), werden geslagen.

G.61 (schaal^{2/1})

Vier van deze kleine deniertjes werden ooit toegeschreven aan Dendermonde.

Het eerste (G.137), met op de voorzijde COMTISSA als omschrift, werd door ons toegeschreven aan Clementina van Bourgondië, gouvernante van het graafschap tijdens de kruistochten van Robrecht II van Jeruzalem (1095-1099). Deze munt werd hoogstwaarschijnlijk te Sint-Omaars geslagen.

G.137

(schaal^{2/1})

Denier met stadspoort

Een tweede stelt aan de voorzijde een stadspoort voor en aan de andere zijde een kort kruis met rondom vier maal de letters P C (afkortingen van Philippus Comes) (G-) en is toe te schrijven aan Filips van de Elzas op het einde van zijn regeerperiode. Alhoewel V. Tourneur, zelfs nog in 1955, deze denier toewijst aan Dendermonde, vinden we zijn bewijsvoering te zwak om ze bij te treden en verkiezen we deze denier onder te brengen bij deze waarvan de muntplaats niet gekend is.

Een derde deniertje dat ooit aan Dendermonde werd toegeschreven is dit van de dame met de valk (G.143). Hier kan men alle twijfel wegnemen, het is van Eleonora, dame van Valkenberg (Fauquembergues bij Sint-Omaars).

G.143

(schaal^{2/1})

G.182

Tenslotte is er nog de kleine denier met ROB 'T (G.182). Gaillard baseert zich op het getande wapenschild met de leeuw, dat hij ook meent te zien in de leeuw die voorkomt op de sterling van Dendermonde (G.181), om hem toe te schrijven aan Robrecht van Bethune als regent of administrator van het graafschap (dus 1295 of 1299-1300), wat ook juist is. Maar daaruit concluderen dat deze kleine denier in

Dendermonde zou zijn geslagen, vinden we wat te ver gezocht. Laat er ons enkel aan herinneren dat de kleine denieren in Vlaanderen meer een stadsmunt waren dan een grafelijke munt en dat Dendermonde, strikt genomen, eigenlijk niet tot het graafschap behoorde maar een soort vrij erfleen was dat Robrecht van Bethune van zijn moeder had geërfd. Bovendien is de krijger, afgebeeld op de voorzijde, het zinnebeeld van de denieren van Brugge. We houden het voor dit deniertje dan ook bij de muntplaats van Brugge.

In Vlaanderen (en Henegouwen) kon Margareta van Constantinopel niet achterblijven op haar Engelse en Franse burens en ze liet, heel ingenieus, vanaf 1269 in haar muntateliers zilvermunten slaan van 2 sterlingen of $\frac{2}{3}$ groot van 8 Tourse denieren, die aldus als tussenmunt kon dienen tussen de sterlingen van Engeland en de Tourse groten van Frankrijk. Het zijn de $\frac{2}{3}$ groot met de ruiter van Valenciën en de $\frac{2}{3}$ groot met de dubbelkoppige arend van Aalst (G.144-147).

G.144-147

De koning van Frankrijk, die reeds lang meer greep wilde krijgen op de muntslag van zijn baronnen, zou echter in december 1278 decreteren dat ze nog slechts voor 6 Tourse denieren mogen circuleren en dit tot Pasen 1279. Na deze datum worden ze verboden en vanaf 1282 zelfs geconfisceerd, d.w.z. dat van dan af in het gedeelte van Vlaanderen dat afhankelijk was van de Franse kroon (het zogenaamde Kroon-Vlaanderen) nog enkel de munten van de Franse koning geldig waren, deze van de gravin geslagen in het gebied afhankelijk van Frankrijk en ook de Engelse sterlingen.

Gezien Margareta tot dan toe enkel grote munten had laten slaan in Aalst dat in Keizers-Vlaanderen lag had dit voor gevolg dat in Kroon-Vlaanderen, naast de kleine deniertjes, enkel Franse en Engelse munten geldig mochten circuleren. Margareta zal dan ook onmiddellijk omschakelen op een nieuwe zilvermunt: deze met het leeuwenschild ter waarde van een halve groot, waarschijnlijk geslagen te Gent (G.148).

G.148

In 1280 volgt Gwijde van Dampierre zijn moeder op als graaf van Vlaanderen en

begint met halve groten met de arend te slaan te Aalst (G149-152) en te Ieper (G153). Om zich beter te kunnen aanpassen aan de (wol)handel met Engeland laat hij ook in Aalst sterlingen van eigen type slaan, eerst deze met de arend (1290-92) (G154) en daarna deze met het aanzien hoofd (1290-92) (G156).

G149-152

G154

Vanaf 1296 duiken er factoren op die op monetair gebied een zeer belangrijke rol zullen spelen. Eerst en vooral zijn er de geschiedkundige factoren: het opzeggen van het leenheerschap door Gwijde van Dampierre, de inval van de Franse troepen in Vlaanderen, de Franse bezetting, de annexatie van het graafschap bij Frankrijk, de Brugse opstand en tenslotte de slag van de Gulden Sporen op 11 juli 1302.

Een andere factor is de hevige prijsstijging van het zilver (zeg maar devaluatie van het geld) die vanaf eind 1295 in Frankrijk start en die Gwijde er zal toe verplichten sterlingen te slaan van lager gehalte dan de Engelse sterlingen. Het zijn deze met het omschrift SIGNVM CRVVIS, waarschijnlijk te Damme geslagen (G.155) en deze van Dowaii (G.157).

Vermelden we tenslotte nog de pasmunt nl. de dubbele denier van Dowaii (G160) en een tweetal enkele denieren (o.a. G161) waarvan een te Ieper werd geslagen.

G160

Het is duidelijk dat alle munten van Gwijde van Dampierre van vóór 1300 moeten dateren gezien hij vanaf mei 1300 tot het eind van zijn leven de gevangene was van de koning van Frankrijk. Vlaanderen werd gedurende die periode bestuurd door regenten of administrators, die allen als dusdanig dan ook munt lieten slaan.

Van Robrecht van Bethune, als regent, kennen we de sterling met de leeuw (G.181), zonder enige twijfel geslagen te Dendermonde (MONETA : DERREMOND of MONETA : DENREMOI). Robrecht noemt zich op deze munt “zoon van de graaf van Vlaanderen” (ROB’-F : CO-IT : F-LAND).

G181

Men kan daar uit afleiden dat hij de munt niet heeft geslagen als heer van Dendermonde, maar als vertegenwoordiger van de graaf van Vlaanderen. Robrecht was op dat ogenblik nog geen graaf van Vlaanderen, anders zou hij zich zeker zo hebben genoemd. *Mutatis mutandis* zijn dus alle munten waarop hij zich graaf van Vlaanderen noemt van nà 1305, het ogenblik waarop hij graaf werd. Tijdens dit kort regentschap zal Robrecht van Bethune ook nog in 1299 een akkoord afsluiten met de hertog van Brabant, met de bedoeling een gemeenschappelijke munt voor Vlaanderen en Brabant te laten slaan. In april 1300 wordt dit akkoord nog bekrachtigd. Door omstandigheden heeft Robrecht van Bethune dit akkoord waarschijnlijk niet ten uitvoer kunnen brengen.

Na de overwinning van 1302 (Gwijde van Dampierre en Robrecht van Bethune zijn nog steeds de gevangenen van de Franse koning) wordt het graafschap beheerd door regenten en dit tot aan de terugkeer van Robrecht van Bethune in augustus 1305.

De eersten in de reeks zijn Jan van Namen en Willem van Gulik. Van deze laatste is er een groot van goed gehalte bekend met daarop een Brabantse (stads)poort, geslagen te Dendermonde, waarop hij de titel aanneemt van ✠WIL' : DE : IVLIACO.

Groot van Dendermonde met ✠WIL' : DE : IVLIACO

In 1303 zal Jan van Namen het regentschap alleen waarnemen en munt slaan te Ninove, Aalst en Dendermonde. Het zijn terug de groten met de Brabantse poort. In Ninove, waar de munt van zeer slecht gehalte en factuur is, neemt hij de titel aan van ✠IHS.COS : NAMVCI, wat normaal is, want Ninove behoorde eigenlijk niet tot het graafschap Vlaanderen maar was een persoonlijk eigendom van Jan van Namen.

Op deze van Dendermonde, eveneens van zeer slecht gehalte, noemt Jan zich ✠IOHANNES COMES, waarbij hij in het midden laat waarvan hij wel graaf was.

Groot van Dendermonde met ✠IOHANNES COMES

Tenslotte zal hij zich op de groot van Aalst (G.162), die dan weer van goede kwaliteit is, ✠I : F : COIT' FLAND (zoon van de graaf van Vlaanderen) noemen.

G.162

In juni 1303 wordt Jan van Namen als regent afgelost door Filips van Chieti en Loretto, een andere zoon van Gwijde van Dampierre. Hij laat munt slaan in zeker drie verschillende muntplaatsen, waarbij hij op de groten met Brabantse poort, zonder uitzondering, steeds de titel aanneemt van ✠PH : F : COIT : FLAND (zoon van de graaf van Vlaanderen). De groten van Aalst (G.163 en 164) en Gent (G.165-166) zijn van goed gehalte, deze van Dendermonde van slecht gehalte.

G.163-164

G.165-166

Er is verder nog een munt van $\frac{2}{3}$ groot met leeuw gekend van Filips van Chieti, geslagen te Aalst, waarop hij zich ✠PHILIPPVS : FILIVS : COMITIS : FLANDRIE laat noemen.

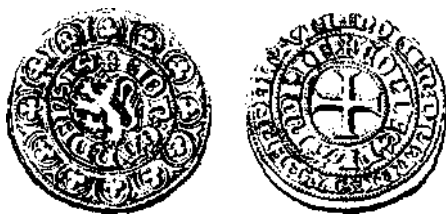
Er blijven ons nog twee munten over, geslagen tijdens het regentschap.

De eerste is terug een groot met Brabantse stadspoort, van slecht gehalte, geslagen te Dendermonde, maar op de voorzijde leest men DRAB:ANTIE Dh' en op de keerzijde MONETA DEREMOE. Is het de gemeenschappelijke munt die in 1300 door de omstandigheden niet kon geslagen worden en dan onder één van de regenten uiteindelijk toch geslagen werd, of is dit het product van de bijeenkomst, waarvan we weten dat ze in 1304 in Dendermonde plaatsgreep en waarop gesproken zou worden over een muntovereenkomst tussen Brabant en Vlaanderen? Wat we zeker weten is dat ze werden gevonden in de vondsten van Brussel, "rue Montagne des Géants" en van Leuven die beiden verstoep werden in 1303 of 1304.

Groot van Dendermonde met DRAB:ANTIE Dh'

De tweede is een groot met leeuw, geslagen te Gent (G.200), die men eerder zou plaatsen onder de regering van Lodewijk van Nevers of zelfs van Lodewijk van Male. Verschillende illustere numismaten hebben er lange tijd de munt in gezien van Jacob van Artevelde, ware het niet dat ze voorkomt in de vondst van Herk-de-stad verstoep in 1306.

G.200

Er blijft ons nu nog de muntslag te bespreken van Robrecht van Bethune, na zijn terugkomst uit gevangenschap in 1305 en als graaf van Vlaanderen. Over het algemeen zal Robrecht van Bethune zich ten opzichte van de Franse koning, zoals de regenten, op de vlakte houden en geen eigen munten meer laten slaan in het deel van Vlaanderen dat afhankelijk was van de Franse kroon. Zoals de regenten, liet hij erop muntplaatsen (Aalst, Dendermonde) uit te kiezen die in Keizers-Vlaanderen waren gelegen. Voor de munten tijdens die periode geslagen te Gent, koos men vermoedelijk wel voor de juiste oever van de Schelde.

Op één uitzondering na zijn alle munten van Robrecht van Bethune geslagen te Aalst. Hij moet onmiddellijk na zijn terugkeer met aanmunten begonnen zijn, want zijn munten zijn teruggevonden in de vondst van Herk-de-stad, die van 1306 dateert. Het zijn munten die volledig op de Franse waren afgestemd, nl. een Tourse groot (G167-169), een groot met stadspoort (G170) en waarschijnlijk ook een Tourse denier (G180).

G167-169

Naarmate Robrecht van Bethune zich uit de greep van de Franse koning kan los maken, zal hij meer en meer zijn eigen munttypes slaan en zelfs overgaan tot het slaan van sterlingen om de handel met Engeland terug op dreef te helpen.

Achtereenvolgens laat hij een halve groot met ruiter (G172-173) slaan, naar het model van de *baudekins* van zijn grootmoeder, een groot met leeuw (G171) en een reeks sterlingen. Die sterlingen, bedoeld voor de handel met Engeland, zijn deze waarop hij voorkomt in profiel (G179) die dateert van ca. 1311, deze met aanzierend hoofd (G174-177), deze met aanzierend hoofd en titel EDL ROBERTVS (G.178), geslagen te Gent en deze met de arend. De laatste drie dateren van het einde van zijn regering (ca. 1317).

G172-173

G171

G.179

G.174

G.178

Robrecht van Bethune, sterling met de arend

Wat zijn de nu nog openblijvende vragen, vooral voor wat de muntslag te Dendermonde betreft?

1. Waarom werd er munt geslagen te Dendermonde en dit enkel door de regenten tijdens de gevangenschap van Gwijde van Dampierre?
2. Waarom nemen de regenten nu eens de titel aan van “zoon van de graaf van Vlaanderen”, dan weer niet?
3. Waarom zijn de munten van Aalst en Gent tijdens het regentschap van goed gehalte en uitvoering en deze van Dendermonde nu eens van goed en dan eens van slecht gehalte en uitvoering?

Laten we hopen dat in de komende jaren, misschien door het vinden van nieuwe muntschatten of van bijkomende archiefstukken, een wetenschappelijk antwoord op deze vragen kan worden gegeven.

Tot slot volgt hierna nog een overzicht van de aanwezigheid van de besproken munten in enkele muntvondsten:

Margareta van Constantinopel (1244-1280)

G.144-147 : Alken (1285) 10 ex.; Diest (1285) ? ex.; Grand-Halleux (1285) 7 ex. fdc

Gwijde van Dampierre (1280-1305)

G.154, 156 : Huy (1292-96) 1 ex.; Brugge (1295) 1 versleten ex.; Zwevegem (1302) 1 ex.

G.149-152 : Geel (1298) 2 ex.; Zoersel (1299) 6 ex.

G.153 : Zoersel (1299) 1 ex.

Willem van Gulik (1302)

Groot met stadspoort : Herk-de-stad (1306) 6 ex.

Jan van Namen (1302-1303)

G.162bis : Herk-de-stad (1306) 12 ex.

Filips van Chieti (1303-1305)

G.164 : Herk-de-stad (1306) 1 ex. fdc

Niet nader bepaalde regent (1302-1305)

Groot Drabantie : Brussel (1303) 2 ex.; Leuven (1303) 19 ex.

Robrecht van Bethune (1305-1322)

G.168 : Herk-de-stad (1306) 1 ex.

G.170 : Herk-de-stad (1306) 7 ex.

G.200 : Herk-de-stad (1306) 1 ex. fdc

G.175-76 : Nieuwkerken-Waas (1318) 2 ex.; Bekkevoort (1335-37) ? ex.

BIBLIOGRAFIEa) voor de munten van het graafschap Vlaanderen:

V. Gaillard, *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre depuis les temps les plus reculés, jusqu'au règne de Robert de Béthune inclusivement*, Gand 1852

H. van Werveke, *Munt en politiek. De Frans-Vlaamse verhoudingen vóór en na 1300*, in *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 8 (1954), blz. 1-19

J.-R. De Mey, *Le monnayage flamand de l'époque de Robert de Béthune 1295-1322*, in *Cahiers numismatiques*, 17 (1968), blz. 589-599

J. Ghyssens, *Les petits deniers de Flandre des XIIe et XIIIe siècles*, Bruxelles 1971

A. Haeck, *De munten van de graven van Vlaanderen*, deel I, Brussel 1973

A. Haeck, *De munten van Clementina van Boergondië, gouvernante van het graafschap Vlaanderen tijdens de kruistochten van Robrecht II van Jeruzalem (1095-1099)*, in *Tijdschrift voor Numismatiek*, Vol. XXX (1980), blz. 67-72

N.J. Mayhew, *Sterling Imitations of Edwardian Type*, London 1983

b) voor de munten van Dendermonde:

R. Chalon, *Monnaies historiques de Flandre frappées pendant la captivité de Gui de Dampierre*, in *Revue de numismatique Belge*, 2e série, t. III (1853), blz. 160-164

Klemens Wytzman, *Notice sur des monnaies frappées à Termonde, jusqu'à l'avènement de Robert-de-Béthune au Comté de Flandre*, in *Annales de la société royale des beaux-arts et de littérature de Gand*, t. VIII (1859-1861), blz. 1-38

A.L. De Vlaeminck, *Hadden de heeren van Dendermonde het recht van munt te slaan?*, in *Cercle archéologique de Termonde, Annales* 1870, blz. 51-70

Fréd. Alvin, *Monnaies inédites, etc. Document de 1304 relatif aux monnaies de Flandre et de Brabant* in *Revue belge de numismatique*, 42 (1886), blz. 76-93

V. Tourneur, *L'atelier monétaire de Termonde*, in *Revue belge de numismatique*, 101 (1955), blz. 85-91

Dit artikel is de tekst van een voordracht gehouden voor het E.G.M.P. te Dendermonde op 16 mei 1998, en werd reeds gepubliceerd in het tijdschrift van de Numismatische Kring Dendermonde, jg. 22, nr. 4, p. 3-7, 20-24.